



تدوین ساختار فعالیت‌های فوق برنامه مدارس

با توجه به سیره امام رضا (علیه السلام)

دریافت: ۱۳۹۹/۴/۲۷ پذیرش: ۱۳۹۹/۷/۲۷

حبیب الله تقی پور سهل آبادی^۱، عفت عباسی^۲، مرجان کیان^۳، محمدعلی رضایی کرمانی نسب پور^۴

چکیده

هدف این مقاله تدوین و ارائه ساختار فعالیت‌های فوق برنامه مدارس با تاکید بر سیره و روش تربیتی امام رضا (علیه السلام) است. روش مطالعه، تحلیل محتواست و جامعه پژوهش شامل پژوهشگران و استادان دانشگاهی خبره در حوزه آموزش و پرورش همچنین استادان حوزه علمیه متخصص در مبانئ سیره رضوی است. نمونه تحقیق ۱۷ نفر از میان خبرگان مذکور به صورت هدفمند و به شیوه گلوله برفی انتخاب شد و مورد مصاحبه نیمه ساختارمند قرار گرفتند. شیوه مصاحبه در مرحله اول با متخصصان حوزه برای کدگذاری مضامین و مفاهیم از متن و در مرحله دوم مصاحبه با متخصصان دانشگاهی به منظور تایید کدهای انتخابی متناسب با فعالیت‌های فوق برنامه مدارس بود. بر اساس یافته‌ها، در ساختار فوق برنامه مدارس متناسب با سیره رضوی، ابعاد و مولفه‌های برنامه شناسایی شده، سرفصل مطالب و روش‌های اجرایی هر کدام بیان شد. با توجه به نتایج این پژوهش، برای فعالیت‌های فوق برنامه مدارس منطبق با سیره رضوی، استفاده از روش‌های اجرایی همانند برگزاری اردو و سفر علمی، جلسات مباحثه و مناظره، مطالعه و تحقیق گروهی، عبادت و ... در بخش‌های مختلف پیشنهاد شد.

کلیدواژه‌ها: تحلیل محتوا، سیره تربیتی رضوی، فعالیت‌های فوق برنامه درسی، مدارس، مضامین تربیتی.

۱. این مقاله مستخرج از رساله دکتری نویسنده اول است.
۲. دانشجوی دکتری دانشکده روان‌شناسی و علوم تربیتی، دانشگاه خوارزمی، تهران، ایران: habibollahtaghypour@yahoo.com
۳. استادیار گروه مطالعات برنامه درسی، دانشکده روان‌شناسی و علوم تربیتی، دانشگاه خوارزمی، تهران، ایران (نویسنده مسئول): e.abbasi@khu.ac.ir
۴. دانشیار گروه مطالعات برنامه درسی، دانشکده روان‌شناسی و علوم تربیتی، دانشگاه خوارزمی، تهران، ایران: kian@khu.ac.ir
۵. دانشیار علوم قرآن و حدیث، دانشکده الهیات و معارف اسلامی، دانشگاه فردوسی، مشهد، ایران: rezai@um.ac.ir

مقدمه

در تعریف فعالیت‌های فوق برنامه می‌توان این فعالیت‌ها را مجموعه تلاش‌هایی دانست که از ناحیه کودکان و نوجوانان با هدایت و برنامه‌ریزی و نظارت مربیان صورت می‌گیرد تا استعداد‌های فردی که به شکل بالقوه در نهاد آنان است، آشکار و بر توانمندی آنان افزوده شود؛ از سوی دیگر با کسب مهارت‌های زندگی در زندگی اجتماعی جامعه آماده می‌شود تا آنان بتوانند ضمن ادامه حیات، برای خود و دیگران مفید باشند و تاثیر مثبتی در زندگی فردی و جمعی بگذارند. این فعالیت‌ها را می‌توان با مولفه‌هایی چون برگزاری اردو و سفر علمی، جلسات مباحثه و مناظره، مطالعه و تحقیق گروهی، عبادت، سخنرانی، ایفای نقش معرفی کرد (غلامزاده و جاری، ۱۳۹۶: ۵۱۵).

امروزه بروز ناهنجاری‌های رفتاری و بی توجهی به مقررات، ارزش‌ها و انضباط اجتماعی و بی توجهی به حقوق شهروندان از جمله نشانه‌های خلأ در نظام تعلیم و تربیت است که تأثیرگذاری آموزش‌های ارائه شده در زمینه موضوعات اجتماعی را با تردید مواجه کرده است.

وقتی وضع موجود در نظام تعلیم و تربیت از جمله مهارت‌های زندگی دانش‌آموزان، خروجی رفتار شاگردان پس از طی زیباترین ایام خود در مدرسه، شیوه دوست‌یابی، نحوه احترام به قوانین، چگونگی گذراندن اوقات فراغت، مهارت تفکر، مهارت حل مسئله و... را مشاهده می‌کنیم به خصوص دغدغه‌ای که اولیا و دانش‌آموزان مدارس از رفتارهای دینی فرزندان خود دارند و مشاهدات عینی رفتاری، آسیب‌های رفتاری و گزارش‌های کانون‌های تربیتی و مراکز مشاوره و همه متولیان تعلیم و تربیت را متوجه این مسئله مهم کرده است که چالش‌های اساسی در حوزه فعالیت‌های پرورشی وجود دارد. چالش‌هایی چون نبود شاخص‌های هنجاری و ابهام در توقعات از تربیت دانش‌آموزان، چالش ساختار و چارچوب در فوق برنامه مدارس، نبود تناسب و همسویی برنامه‌های آموزشی کتب درسی و محتوای فعالیت‌های فوق برنامه مدارس، چالش فعالیت‌های مقطعی، احساسی، سطحی و ظاهری فوق برنامه‌های مدارس و توجه به گزارش‌ها و مستندات ظاهری و سطحی. به

نظر می‌رسد دلیل بسیاری از چالش‌ها، کاستی‌ها و مسائلی که آموزش و پرورش ما با آن دست و پنجه نرم می‌کند، ریشه در مبانی نظری این نظام دارد؛ زیرا این مبانی با اعتقادات، باورها، انتظارات و فرهنگ مردم مومن و خداجوی ما همخوانی ندارد» (شورای عالی انقلاب فرهنگی، ۱۳۹۰: ۱۴). از طرفی «چون فعالیت‌های فوق برنامه در راستای برنامه‌های رسمی مدارس به دنبال حیات طیبه انسانی و جامعه صالح است باید از چارچوب بنیادی و اصول آن بر اساس دین و آموزه‌های دینی برخوردار باشد (همان: ۲۹۹). متأسفانه در مدارس کشور به این ظرفیت و پتانسیل بی‌ظنیر توجه جدی نشده و عموم آموزش‌ها بر پایه روش‌های سنتی متکی بر فعال بودن معلم و منفعل بودن دانش‌آموزان طراحی و اجرا می‌شود (نادری و همکاران، ۱۳۹۱: ۷۳).

بنابراین راه برون‌رفت از این مشکلات و چالش‌ها داشتن فوق برنامه‌های مناسب است تا از طریق آن‌ها به دنبال تحقق اهداف نظام آموزشی و استفاده از سیره امامان و معصومین (علیهم‌السلام) در این گونه برنامه‌ها بود. برای نمونه در اندیشه‌های تربیتی امام رضا (علیه‌السلام) می‌توان عبادت اصلی را در افزایش اندیشیدن و بهره‌وری از خرد ملاحظه کرد. چنانکه در این زمینه می‌فرمایند: «عبادت به زیادی روزه و نماز نیست؛ بلکه فقط بسیار اندیشیدن در امر خداوند است» (دهقان سرخ آبادی و کرامتی، ۱۳۹۶: ۴۲).

لذا با نگاهی به مقوله فعالیت‌های فوق برنامه، ویژگی‌ها و آثار مثبتی که در جذب دانش‌آموزان و گرایش آن‌ها به سمت تربیت دارد، به چند دلیل از سیره امام رضا (علیه‌السلام) برای تدوین ساختار فعالیت‌های فوق برنامه مدارس می‌توان بهره برد:

۱. با توجه به استدلال فوق، همانند مطالعه جامعه‌ای که از زندگی امام رضا (علیه‌السلام) توسط غلامعلی (۱۳۹۳) صورت گرفته است، به مطالعه زندگی شخصی امام مثل اخلاق در منزل، عبادت، خوراک و بهداشت پرداخت؛ به طوری که نظام تعلیم و تربیت با بهره‌مندی از نتایج آن‌ها برای هر فرد در هر بخش از زندگی، توصیه‌های مبتنی بر سیره امام را ارائه داد که رعایت آن‌ها تمرین مهارت زندگی است. از طرفی با توجه به اینکه یکی از فعالیت‌های مهم و اساسی در مدارس در قالب برنامه فرهنگی و زیارتی به مشهد مقدس

و زیارت امام رضا (علیه السلام) صورت می‌گیرد، با آگاهی از سیره امام رضا (علیه السلام) می‌توان به طور ملموس و تجربی معیارها و شاخص‌های چگونگی اجرای فعالیت‌های فوق برنامه را از زندگی امام رضا (علیه السلام) به آنان آموخت و مصداق تبلور این حدیث امام (علیه السلام) شد که اگر مردم زیبایی‌های سخن ما را می‌شناختند، بی شک از ما پیروی می‌کردند (ابن بابویه، ۱۳۷۷: ۱۸۰). قصد ما این است که با معرفی شاخص و میزان علمی و دینی مثل سیره امام رضا (علیه السلام) برای دانش‌آموزان الگوی خوبی در اعتبار بخشی فعالیت‌های فردی و جمعی شاگردان در مدارس فراهم کنیم.

۲. پیرو مورد قبلی برنامه‌ریزان و متولیان فعالیت‌های فوق برنامه مدارس می‌توانند از تحقیقات و پژوهش‌های بسیار معتبر و غنی که در راستای سبک زندگی امام رضا (علیه السلام) صورت گرفته به عنوان شاخص در انجام فعالیت‌های فوق برنامه مدارس بهره بگیرند. به همت محققان و علاقه‌مندان به ساحت قدسی حضرت رضا (علیه السلام) از طریق مطالعه سیره آن حضرت در زمینه مهارت‌های زندگی از جمله مهارت تفکر، مهارت سخن گفتن، مهارت انتقاد و مهارت مباحثه می‌توان کاربرد آن را در زندگی و در فعالیت‌های فوق برنامه مدارس مورد توجه قرار داد.

۳. همچنین قصد محقق از ورود به سیره امام رضا (علیه السلام)، پیوند آن با فعالیت‌های فوق برنامه مدارس، به عنوان یکی از راه‌های برون‌رفت از چالش‌های موجود در تربیت از جمله ناهمخوانی مبانی نظری نظام تربیتی با اعتقادات، باورها، انتظارات و فرهنگ مردم مومن و خداجوی است.

بنا به چالش‌ها و دلایل یاد شده در شرایط عصر حاضر، جامعه اسلامی به ویژه کشور ما برای رشد و بالندگی خود باید از سیره تربیتی معصوم (علیه السلام)، از جمله مضامین و ویژگی‌های روش تربیتی امام رضا (علیه السلام) به عنوان الگو و مبنا در جهت رفع چالش‌های موجود بهره‌مند شود؛ چرا که یکی از اهداف تربیتی امامان معصوم (علیه السلام) و از جمله امام رضا (علیه السلام) در تعلیم و تربیت، توجه دادن مسلمانان به اخلاق، آداب اجتماعی، تقوای الهی و رشد تربیت دینی است (محمدی ری شهری، ۱۳۹۵: ۸۲۷). از این جهت در نظام تعلیم

و تربیت می‌توان با بهره‌مندی از سیره تربیتی ائمه معصوم از جمله امام رضا (علیه السلام)، به عنوان پشتوانه و سرمایه معنوی و الهی و با معیار قرار دادن آن در تعلیم و تربیت دانش‌آموزان گام‌های ارزشمند و موثری برداشت. در این میان رسالت نظام آموزش و پرورش در ترویج تعلیم و تربیت اسلامی حائز اهمیت است؛ در این زمینه ارائه ساختار فعالیت‌های فوق برنامه بر مبنای مضامین و ویژگی‌های روش تربیتی امام رضا (علیه السلام) می‌تواند زمینه رفع برخی نابسامانی‌ها از جمله بزهکاری به ویژه در نوجوانان، افزایش اعتیاد به ویژه در جوانان و نوجوانان، کاهش جایگاه و ارج خانواده، افزایش آلودگی و نابودی محیط زیست، گسترش دامنه تقلب، کلاهبرداری و فریبکاری در روابط اجتماعی افراد که خود موجب افزایش بی اعتمادی بین افراد جامعه است، کاربردهای نادرست و غیر اخلاقی وسایل ارتباطی جدید مانند تلفن همراه، گسترش بد اخلاقی در حوزه آموزش و پژوهش، بهره‌گیری نادرست و غیر اخلاقی از شبکه تارنمای جهانی (اینترنت) را فراهم سازد. علاوه بر این از طریق فعالیت‌های فوق برنامه در مدارس می‌توان زمینه یادگیری نظم و مقررات اجتماعی، ارزش‌ها و انضباط اجتماعی را بین جامعه دانش‌آموزان ایجاد کرد؛ به طوری که بتوان برای سلامت و دور شدن از آلودگی‌ها و ناهنجاری‌ها، با روش پیشگیرانه در جهت حفظ ارزش‌های اخلاقی گام برداشت.

در باره بهره‌مندی از زندگی و سیره تربیتی امامان معصوم (علیهم السلام) از جمله اندیشه‌های تربیتی امام رضا (علیه السلام) مطالعات دیگری هر چند اندک از منظرهای متنوعی صورت گرفته است. از آن جمله طبق یافته‌های مطالعه دهقان سرخ‌آبادی و کرامتی (۱۳۹۶) که به بررسی روش‌های آموزشی در سیره رضوی پرداخته بودند، به پنج روش تدریس شامل آموزش انفرادی، بحث گروهی، پرسش و پاسخ، مناظره و عبرت‌آموزی بر اساس سیره رضوی پرداخته شده است. همچنین طبق مطالعه میرزاحمدی و همکاران (۱۳۹۶) و نیز پژوهش قمقامی و همکاران (۱۳۹۴) با بررسی و بازشناسی آموزه‌های تربیتی امام رضا (علیه السلام) چنین نتیجه گرفته‌اند که هدف تربیت از نظر امام رضا (علیه السلام) و نیز سیره پیامبر اسلام، رشد تمام ابعاد وجودی انسان است. علاوه بر این‌ها در پژوهش مسعودیان و بهشتی (۱۳۹۱) اهداف و اصول و روش‌های تربیت سیاسی بر مبنای نهج البلاغه و در پژوهش محمدی

پویا و همکاران (۱۳۹۴) محتوای نهج البلاغه در زمینه آموزش و پرورش بررسی شده و مولفه‌های مختلف اعتقادی و عبادی، اجتماعی و سیاسی، تربیت زیستی و ظاهری، زیبایی‌شناختی و هنری، اقتصادی و حرفه‌ای و علمی و فناوری بخش‌بندی شده است. همچنین رضوی دوست و همکاران (۱۳۹۴) در مطالعه خود به بررسی بایسته‌های اخلاقی زندگی خانوادگی از منظر امام رضا (علیه السلام) پرداخته‌اند. به طور کلی این موارد شامل تربیت فرزندان، تامین معیشت خانواده، نقش مدیریتی در خانواده، رفتار مناسب نسبت به مهمانان است؛ طبق پژوهش صمدی و همکاران (۱۳۹۱) با عنوان بررسی روش‌های تربیت اخلاقی در سیره پیامبر (صلی الله علیه و آله) و اهل بیت (علیهم السلام) و پژوهش نجفی و همکاران (۱۳۹۳) که به بررسی روش‌های تربیت اخلاقی در سیره رضوی پرداخته‌اند، روش‌هایی را مطرح کرده‌اند که شامل چهار عنوان کلی است: ۱. روش‌های زمینه‌ساز: پرهیز از معاشرت با صاحبان رذایل، ایجاد فضای اخلاقی در جامعه، محبت و احسان، جذب و آراستگی. ۲. روش‌های آگاهی و بصیرت اخلاقی: الف. روش‌های آشنا کردن مرتبی با آموزه‌های اخلاقی: آموزش اصول و معیارهای اخلاقی، تبیین موانع رفتارهای اخلاقی و راه‌های غلبه بر آن، بیان عواقب و پیامدهای رفتارهای اخلاقی و ضد اخلاقی، بیان داستان‌های اخلاقی. ب. روش‌های پرورش تفکر اخلاقی: تشویق به تفکر در مسائل اخلاقی، تشویق به تفکر قبل از اقدام به عمل، بحث و گفت‌وگو در مسائل اخلاقی. ۳. روش‌های پرورش گرایش‌ها و عادات مطلوب: میل و رغبت در برابر خوف و ترس، تحریک انگیزه‌های ایمانی، ارائه الگو، توصیه به تحمیل رفتارهای پسندیده بر نفس، امر به فضیلت‌ها و نهی از رذیلت‌ها، نظارت و مراقبت. ۴. روش‌های اصلاح رذایل: شناخت روحیه تربی، اغماض و چشم‌پوشی و برخورد قاطع.

با اتکا به نتایج مطالعات مذکور و بر مبنای آنچه پیشتر در مقوله فعالیت‌های فوق برنامه مدارس گفته شد، با توجه به اینکه این قبیل برنامه‌ها ویژگی‌ها و آثار مثبتی در جذب دانش‌آموزان و گرایش آن‌ها به سمت تربیت دارد، لازم است به طراحی و ارائه سرفصل‌های مناسب در فعالیت‌های فوق برنامه مدارس از منظر اندیشه‌های تربیتی امام معصوم و مشارکت دانش‌آموزان در اجرای این برنامه‌ها اقدام کرد و دانش‌آموزان

را در مواجهه با مشکلاتی چون ناهنجاری‌های رفتاری و عدم توجه به مقررات، ارزش‌ها و انضباط اجتماعی در مدارس و بی توجهی به حقوق شهروندان آماده ساخت و از رفتارهای هنجارشکن آسیب‌زا و آسیب‌پذیر در دوران جوانی تا حد قابل توجهی پیشگیری کرد.

با توجه به چنین استدلالی مبنی بر ظرفیت‌ها و قابلیت‌های یاد شده برای فعالیت‌های فوق برنامه مدارس و بر اساس مسائل مطرح شده، هدف پژوهش حاضر تدوین و ارائه ساختار فعالیت‌های فوق برنامه مدارس با تاکید بر سیره و روش تربیتی امام رضا (علیه السلام) است.

روش پژوهش

در این مطالعه کیفی از روش تحلیل محتوا استفاده شد. تحلیل محتوا روشی برای شناسایی، تحلیل و گزارش مضامین موجود در داده هاست. این روش فرایندی برای تحلیل داده‌های متنی است و داده‌های پراکنده و متنوع را را به داده‌هایی غنی و تفصیلی تبدیل می‌کند (Braun & Clarke, 2006: 98). لذا برای دستیابی به هدف تحقیق به منظور استخراج ساختار نظری برای فعالیت‌های فوق برنامه مدارس با تاکید بر سیره و روش تربیتی امام رضا (علیه السلام)، محتوای کتب و منابع مربوط به سیره و روش تربیتی امام معصوم (علیه السلام) از نظر سرفصل‌های فوق برنامه در مدارس بررسی شد.

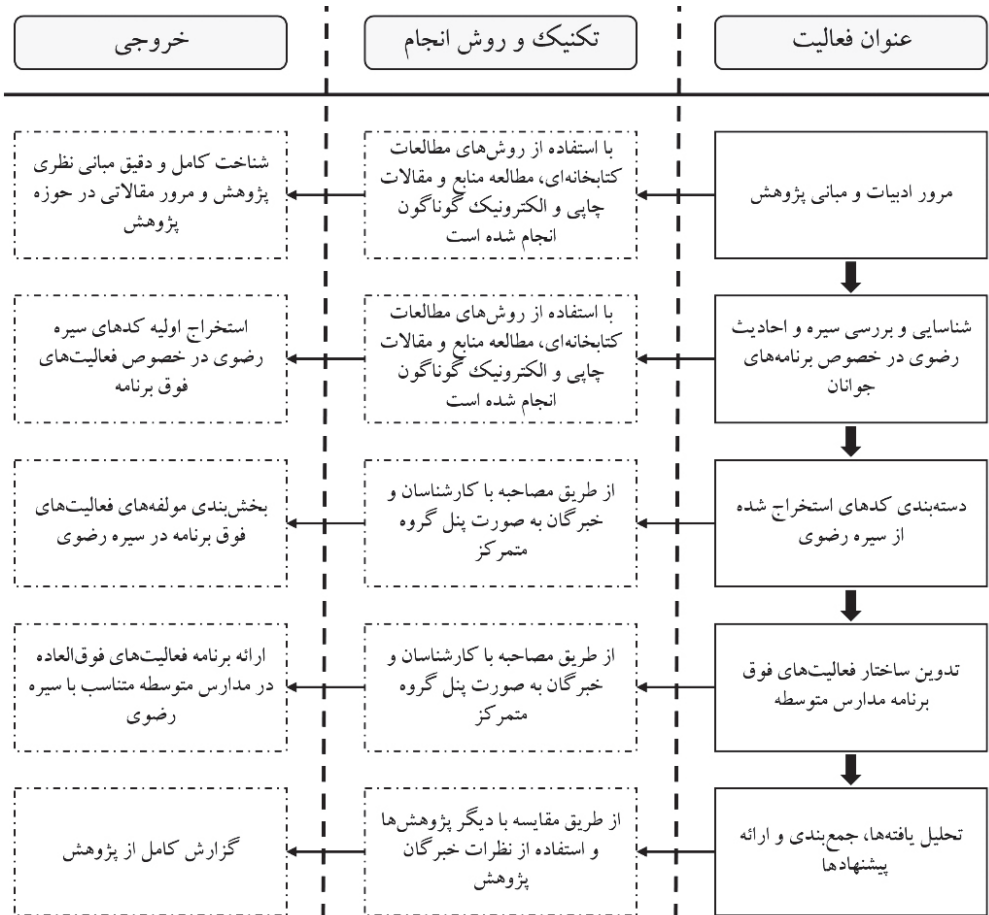
جامعه پژوهش شامل پژوهشگران و استادان دانشگاهی خبره در حوزه آموزش و پرورش و همچنین استادان حوزه علمیه است که به مباحث و مبانی سیره رضوی آشنایی و آگاهی داشتند. چون پایگاه داده مناسبی برای تعیین این گروه از خبرگان در دسترس نبود، برای جمع‌آوری نمونه از روش نمونه‌گیری گلوله برفی استفاده شد (جدول ۱).

جدول (۱). آمار توصیفی خبرگان پژوهش

ردیف	معیار	دسته	تعداد	درصد
۱	جنسیت	زن	۲	٪۱۲
۲		مرد	۱۵	٪۸۸
۳	آخرین مقطع تحصیلی	کارشناسی ارشد	۳	٪۱۸
۴		استادان حوزه علمیه	۶	٪۳۵
۵		دکتر	۸	٪۴۷
۷	رده سنی	۳۱-۴۰ سال	۶	٪۳۵
۸		۴۱-۵۰ سال	۸	٪۴۷
۹		بیش از ۵۰ سال	۳	٪۱۸
۱۰	سابقه پژوهش و فعالیت	۵-۱۰ سال	۷	٪۴۱
۱۱		۱۰-۲۰ سال	۶	٪۳۵
۱۲		بیش از ۲۰ سال	۴	٪۲۴

برای جمع‌آوری اطلاعات از مصاحبه نیمه‌ساختاریافته استفاده شد، به این دلیل که در این روش علاوه بر امکان تبادل نظرها، می‌توان بحث درباره موضوع را در دست‌یابی به اهداف پژوهش هدایت کرد. بر این اساس ابتدا از طریق مصاحبه با شش تن از خبرگان و استادان حوزه علمیه در مرحله نخست کدهای استخراج شده از منابع سیره رضوی دسته‌بندی شد و در مرحله بعد با هدف پاسخ به اعتبارسنجی کدها و موارد شناسایی شده از منابع سیره رضوی از نظر تایید کدهای انتخابی متناسب با فعالیت‌های فوق برنامه مدارس، بر اساس نظرات ۱۱ تن از خبرگان و استادان دانشگاه ساختار فوق برنامه مدارس مبتنی بر سیره رضوی بررسی و تدوین شد. در خور ذکر است در این راستا، قبل از مصاحبه با استادان حوزه و دانشگاه منابعی از جمله عیون اخبار الرضا، فقه الرضا، مسندالامام الرضا، بحار الانوار، الحیاه، اصول کافی، منتهی‌الأمال، میزان‌الحکمه، وسایل الشیعه، مجالس صدوق، حکمت‌های رضوی، تحف‌العقول، فروع کافی، الحجّه، الحدیث، مستدرک‌الوسائل، کامل‌الزیارات، المحاسن، مکارم‌الاخلاق، تهذیب‌الاحکام و الارشاد به طور دقیق بررسی و کدهای مربوطه استخراج شد.

در شکل زیر، ساختار کلی گام‌های پژوهش نشان داده شده است.



شکل (۱) گام‌های پژوهش

در فرایند اعتبار بخشی داده‌ها اقدامات زیر مورد توجه قرار گرفت:

برای افزایش قابلیت اعتماد یافته‌های پژوهش، پروتکل مصاحبه شامل شیوه شروع مصاحبه، ورود به بحث و سیر پرسش‌ها تدوین و در طول مصاحبه‌ها راهنمای پژوهشگر در مصاحبه بود تا پراکنده‌گویی و نوسان زیاد در مصاحبه‌ها اتفاق نیفتد. از سوی دیگر،

با مشخص کردن محورهای اصلی مصاحبه و آزاد بودن پژوهشگر برای طرح پرسش‌های خود در هر محور، روایی پژوهش نیز حفظ شده است. مستقل بودن پژوهشگر نسبت به موضوع پژوهش و حذف تعصب و پیش‌فرض‌های غیر لازم، مهم‌ترین عنصر پایایی در پژوهش‌های کیفی است (دانایی فرد و مظفری، ۱۳۷۷). علاوه بر این، در این مطالعه امکان مرور تطبیقی داده‌های به دست آمده از منابع مختلف فراهم شد که این امر به بهبود اعتمادپذیری داده‌ها کمک کرد. همچنین استفاده از نظرات ۱۷ تن به اعتبار کدها و موارد شناسایی شده از منابع سیره رضوی افزود.

یافته‌ها

در بخش مطالعه نظری، ابتدا طبق اطلاعات جدول (۲)، یافته‌های نظری در قالب کدها و مضامین کلیدی از منابع استخراج شد. این کدها، در مرحله اول خام بوده و در مراحل بعدی به طور دقیق بررسی و تحلیل و موارد تکراری حذف شد. در بخش مصاحبه با خبرگان به منظور پاسخ به اعتبارسنجی کدها و موارد شناسایی شده از منابع سیره رضوی و همچنین تایید کدهای انتخابی متناسب با فعالیت‌های فوق برنامه مدارس، بر اساس نظرات ۱۱ تن از خبرگان و استادان دانشگاه ساختار فوق برنامه مدارس مبتنی بر سیره رضوی بررسی و تدوین شد که بر مبنای آن در جدول زیر ساختار فوق برنامه مدارس متناسب با سیره رضوی تهیه شد. درخور ذکر است در ستون اول و دوم، ابعاد و مولفه‌های شناسایی شده در سیره رضوی بیان شده، در ستون سوم سرفصل برنامه‌ها و در ستون چهارم منبع هر کدام ذکر شده است.

جدول (۲). ساختار فوق برنامه مدارس متناسب با سیره رضوی بر مبنای تایید کدهای انتخابی توسط خبرگان

منبع	سرفصل برنامه‌ها بر مبنای مضامین کلیدی سیره رضوی	کدباز (مضامین کلیدی)	بعد
(ابن بابویه، ۱۳۹۲: ۵۶۵)	ادعیه و زیارت ائمه	پیوند با اهل بیت (علیهم‌السلام)	خودسازی
	آشنایی با سیره و زندگی ائمه		
(فقه الرضا، ۱۴۰۶ ق. : ۳۸۰)	ایجاد روحیه حریت و آزادگی	ایجاد روحیه جهادی	
	تعهد		
	انگیزه و اشتیاق		
(فقه الرضا، ۱۴۰۶ ق. : ۳۸۰)	شناخت جهاد اکبر	جهاد اکبر	
	پرورش جهاد اکبر در دوران جوانی		
(عطاردی، ۱۳۹۱: ۳۸۲)	شناخت شرایط امر به معروف و نهی از منکر	ایجاد روحیه امر به معروف و نهی از منکر	
	شناخت روش‌های امر به معروف و نهی از منکر		
	آشنایی با برکات امر به معروف و نهی از منکر		
(عطاردی، ۱۳۹۱: ۱۴۹)	روش‌های خویشتن‌داری	افزایش ظرفیت شخصی و خویشتن‌داری	
(مجلسی، ۱۳۸۹: ۳۵۲)	اهمیت محاسبه نفس در خودسازی	محاسبه نفس	
	روش‌های محاسبه نفس		

(ابن بابویه، ۱۳۹۲: ۳۱۵)	چگونگی تصمیم‌گیری در شرایط مختلف	تصمیم‌گیری در مراحل مختلف	توانایی تصمیم‌گیری و حل مساله
(مجلسی، ۱۳۸۹: ۳۴ و حکیمی، ۱۳۸۰: ۵۵۸)	شاخص‌های گزینش در حوزه‌های مختلف	گزینش خردمندانه	
(عطاردی، ۱۳۹۱: ۲۳۵)	اهمیت توسل به اهل بیت در تصمیم‌گیری‌ها	توسل به اهل بیت <small>علیهم‌السلام</small> در تصمیم‌گیری‌ها	
	شیوه‌های توسل به اهل بیت در تصمیم‌گیری‌ها		
(کلینی، ۱۳۹۲: ۴۶۹ و عطاردی، ۱۳۹۱: ۴۰)	اهمیت دعا و نیایش در حل مسائل	دعا و نیایش در هنگام حل مسائل و تصمیم‌گیری	
	شیوه‌های دعا و نیایش در حل مسائل		
(قمی، ۱۳۹۰: ۲۶۳ و ۲۶۴)	شناخت ابعاد ریزبینی در حل مسائل	ریزبینی و توجه بالا	
	شیوه‌های بررسی و تحلیل در حل مسائل		
(عطاردی، ۱۳۹۱: ۴۵۶)	شناخت اسلامی و رضوی روحیه انتقادپذیری	روحیه انتقادپذیری	
	روش‌های ایجاد روحیه انتقادپذیری		
(ابن بابویه، ۱۳۹۲: ۸۴)	شناخت ابعاد و حوزه‌های فروتنی در لایه‌های مختلف اجتماع	دوری از خودستایی و غرور	روابط اجتماعی
(عطاردی، ۱۳۹۱: ۲۹۹)	اهمیت تشکر از خوبی‌های هم‌دیگر	قدردانی و تشکر از خوبی‌های دیگران	
	آموزش تشکر از هم‌دیگر به صورت عملی		
(عطاردی، ۱۳۹۱: ۲۸۶)	اهمیت صلۀ رحم	صلۀ رحم	
	شناخت صلۀ رحم		
	چگونگی اجرای صلۀ رحم طبق اصول رضوی		

<p>اهمیت پیدا کردن و نگه داشتن دوست</p>	<p>دوست‌یابی</p>	<p>(فقه الرضا، ۱۴۰۶ ق.: ۳۳۸ و ابن شعبه حرانی، ۱۳۹۳: ۴۴۲)</p>
		<p>روش‌های دوست‌یابی و نگهداری صحیح دوست</p>
<p>شناخت اهمیت و روش‌های دوری از دشمنی با دیگران</p>	<p>پرهیز از خصومت و دشمنی با دیگران</p>	<p>(حر عاملی، ۱۳۸۶: ۸۲)</p>
<p>شناخت اهمیت و روش‌های دوستی و محبت با مردم</p>	<p>دوستی و محبت با مردم</p>	<p>(عطاردی، ۱۳۹۱: ۲۸۵)</p>
<p>روش‌های هم‌زبانی و هم‌اندیشی با همدیگر</p>	<p>هم‌زبانی و هم‌اندیشی</p>	<p>(ابن بابویه، ۱۳۹۲: ۲۵۲)</p>
<p>اهمیت کارگروهی</p>	<p>کارگروهی</p>	<p>(عطاردی، ۱۳۹۱: ۲۸۶)</p>
		<p>ضوابط و شرایط کارگروهی در سیره رضوی</p>
<p>اهمیت و چگونگی مشورت دادن</p>	<p>مشورت دادن و مشورت گرفتن</p>	<p>(عطاردی، ۱۳۹۱: ۲۸۶)</p>
		<p>اهمیت و چگونگی مشورت گرفتن</p>
<p>اهمیت و برکات و شرایط مهمان‌نوازی</p>	<p>مهمان‌نوازی</p>	<p>(کلینی، ۱۳۹۲: ۲۸۳)</p>
<p>رعایت عدالت در مرادده با دیگر ادیان</p>	<p>عدالت‌خواهی برای همه ادیان</p>	<p>(ابن بابویه، ۱۳۹۲: ۱۸)</p>
<p>اهمیت و فواید استقلال یافتن</p>	<p>استقلال و اثرپذیرفتن از فشارهای اجتماعی</p>	<p>(عطاردی، ۱۳۹۱: ۴۵۶)</p>
		<p>شرایط و رویکردهای استقلال یافتن</p>
<p>اهمیت و فواید صبر</p>	<p>صبر و بردباری</p>	<p>(عطاردی، ۱۳۹۱: ۲۷۳ و ۲۵۸)</p>
		<p>شرایط ایجاد و رشد صبر و بردباری</p>
<p>شناخت بدخواهان و رفتار با آنها</p>	<p>رفتار هوشمندانه با بدخواهان</p>	<p>(محدثی، ۱۳۹۶: ۵۳)</p>
<p>روش‌های مدیریت یاس و ناامیدی</p>	<p>مدیریت یاس و ناامیدی و امیدواری</p>	<p>(ابن بابویه، ۱۳۹۲: ۶۵۵ و ۶۵۶)</p>
		<p>ایجاد و تقویت روحیه امیدواری و انگیزه</p>

روابط اجتماعی

رشد شخصیتی

۸۱ : ۱۳۹۱ (عطاردی، و ۲۶۰)	اصول مدیریت اندوه و شادی در سیره رضوی	مدیریت اندوه و شادی	رشد شخصیتی
(صدرالدین شیرازی، ۱۳۹۴: ۳۱۴ و ۵۰۰)	روش‌های کنترل خشم	مدیریت خشم	
(عطاردی، ۱۳۹۱: ۲۹۹)	اهمیت کرامت در زندگی دنیوی و اخروی	کرامت و بخشش	
	اصول کرامت و بخشندگی در ابعاد زندگی		
(ابن بابویه، ۱۳۹۲: ۱۹۲)	اصول ساده‌زیستی در سیره رضوی	ساده‌زیستی	
(مفید، ۱۳۷۲: ۲۵۵)	اهمیت حفظ آبرو	حفظ آبروی دیگران	
	شیوه‌ها و اصول حفظ آبرو در سیره رضوی		
(ابن بابویه، ۱۳۹۲: ۱۷۰)	چگونگی هم‌نشینی با زبردستان	هم‌نشینی با زبردستان	
(برقی، ۱۳۷۴: ۲۰۰)	یادگیری آداب غذا خوردن	رعایت آداب غذا خوردن	
(عطاردی، ۱۳۹۱: ۸۴)	اصول و شیوه مدیریت زمان به سبک رضوی	مدیریت زمان	
(عطاردی، ۱۳۹۱: ۴۵)	شیوه مهربانی و عطف با افراد مختلف	مهربانی و عطف	
(ابن بابویه، ۱۳۹۲: ۳۱۳)	اصول و روش‌های مذاکره در سیره رضوی	توانایی مذاکره کردن	ارتباطات بین فردی
(محمدی‌ری شهری، ۱۳۹۵: ۹۴)	اهمیت ارتباط موثر و گوش فرادادن به دیگران	گوش فرادادن به دیگران	
(عطاردی، ۱۳۹۱: ۲۶۰)	اهمیت و شرایط استغفار	استغفار	
	استغفار از خداوند بخشنده		
(ابن بابویه، ۱۳۹۲: ۶۴۳)	اصول رضوی انفاق	انفاق	

جدول (۳). راهبردهای پیشنهادی و مجموعه عملیات تحت پوشش آن‌ها

مجموعه عملیات	راهبرد
در ابتدا مربی طی یک دوره کوتاه مدت در خصوص موضوع ابعاد تربیتی حاصل از زندگی معصوم از جمله سبک زندگی امام رضا <small>علیه السلام</small> شناخت کافی حاصل کند. همچنین با توجه به سرفصل‌های فوق برنامه بتواند برای تهیه محتوای مرتبط با هر فصل اقدام کند.	راهبرد ۱ آموزش مربی
مربی برای نیل به اهداف متناسب با محتوای هر سرفصل فوق برنامه، برنامه مناسب (مثال: ترتیب دادن یک سفر اردویی) را انتخاب می‌کند.	راهبرد ۲ اتخاذ روش مناسب
مربی با توجه به محتوای هر سرفصل فوق برنامه از طریق به کارگیری روش‌های مناسبی دانش‌آموزان را برای یادگیری آموزه‌های تربیتی امام معصوم ترغیب می‌نماید و آن‌ها به فعالیت‌های پیش‌بینی شده می‌پردازند و همچنین مربی در حین فعالیت دانش‌آموزان در صورت صلاح‌دید به فعالیت‌های پیش‌بینی نشده نیز توجه می‌کند.	راهبرد ۳ آموزش و یادگیری
مربی هم‌ضمن فعالیت‌های فوق برنامه و هم در فرصت‌ها و زمان‌های دیگر به رفتارهای دانش‌آموزان توجه کند و اثر برنامه‌های اجرا شده را مورد بررسی و بازبینی قرار دهد.	راهبرد ۴ ارزشیابی

در اینجا به عنوان نمونه از فعالیت‌های فوق برنامه به نحوه آموزش سبک زندگی بر مبنای سیره رضوی در یک برنامه سفر به شرح زیر ارائه می‌شود که متولیان و مجریان فوق برنامه مدارس می‌توانند با بهره‌گیری از متن احادیث و روایات و سیره امام رضا علیه السلام زمینه تحقق این گونه فعالیت‌ها را فراهم سازند.

• نمونه فعالیت فوق برنامه (سفر اردویی برای آموزش سبک زندگی بر مبنای سیره رضوی)

• رؤس برنامه:

۱. آموزش بهداشت تغذیه ۲. آموزش روابط اجتماعی سالم ۳. تقویت زندگی معنوی در دانش‌آموزان

• اجرا:

• شرح برنامه در بعد تغذیه:

در جریان سفری که از طرف مدرسه برای دانش‌آموزان تدرک دیده شده است، حین سفر رعایت نکات بهداشتی در تغذیه دانش‌آموزان در دستور کار آموزش‌های مربی مدرسه خواهد بود؛ به این منظور حین سفر که دانش‌آموزان بخشی از سفر را به تغذیه می‌پردازند، مربی به احادیثی از حضرت رضا (علیه السلام) متوسل می‌شود و نکاتی را در خصوص بهداشت تغذیه به آن‌ها متذکر می‌شود. برای مثال در این برنامه سفر در یکی از وعده‌های غذایی مربی رو می‌کند و به دانش‌آموزان می‌گوید: امام رضا می‌فرماید خدای تبارک و تعالی هر چیز سودبخش و نیرو دهنده جسم و تن را حلال و هر زیان آور و کشنده را حرام کرده است (مجلسی، ۱۳۸۹، ج ۶۲: ۱۶۶)؛ حضرت رضا (علیه السلام) می‌فرماید جسم همچون زمین پاک سبز است در صورتی که از حیث آباد کردن و آب دادن مراقبت شود به گونه‌ای که نه آن اندازه آب دهند که غرق شود و نه آن اندازه کم آب باشد که پژمرده و خشک گردد به این حالت آبادانی دوام می‌یابد و خیرش زیاد می‌شود و زراعت سود پیدا می‌کند و اگر درباره آن غفلت ورزند آن زمین تباه و بی حاصل می‌گردد و گیاه در آن می‌روید و در نهاد آدمی نیز همین گونه است یعنی اگر در حد اعتدال به آن رسیدگی و نیازهایش مرتفع شود تندرست و از بیماریها در امان است (مجلسی، ۱۳۸۹، ج ۶۲: ۳۱۰)

مربی در موقعیت مناسب دیگر به دانش‌آموزان این پیام را می‌دهد: حضرت رضا (علیه السلام) می‌فرماید: چون گرسنه شوی بخور و زمانی که تشنه شدی بنوش که سبب تندرستی است (مجلسی، ۱۳۸۹، ج ۵۹: ۳۶۰) و نیز می‌فرماید پرهیز اساس هر دارو است و معدۀ خانه هر درد است. جسم را عادت بده به هر آنچه استحکام و سامان بخشی بدن با آن محقق می‌شود و به چیزی که برای جسم مهم است و احساس نیاز می‌شود، بپرداز (همان).

مربی نکته‌های کلیدی سخنان امام رضا (علیه السلام) را موقع صرف شام که برای سلامت دانش‌آموزان خیلی مهم است این گونه جمع‌بندی می‌کند: امام رضا (علیه السلام) چهار اصل اساسی در بهداشت و تغذیه مسلمانان را متذکر شده‌اند: ۱. اصل سود و زیان خوردنی‌ها برای جسم ۲. اصل مدیریت خوردن و آشامیدن با توجه به نیاز طبیعی بدن ۳. اصل پرهیز و پیشگیری ۴. اصل توجه به پیشگیری و درمان اسلامی.

مربی به دانش‌آموزان می‌گوید یکی از چیزهایی که در بهداشت غذا و تغذیه حضرت رضا (علیه السلام) به آن تاکید دارند جدول زمان بندی در خوردنی‌هاست. جدول زمانی که باید روزانه در خوردن غذا رعایت کنی به این ترتیب است: روزانه یک مرتبه وقتی که هشت ساعت از روز گذشته باشد یک وعده غذایی میل کن یا سه وعده غذا در مدت دو روز زمان‌های تعیین شده برای خوردن غذا باید رعایت گردد و غذا در همان وقت تعیین شود بدون اینکه جلو و عقب بیفتد میل شود. در خوردن غذا در صورتی که هنوز میل و اشتها داری دست از غذا بکش (مجلسی، ۱۳۸۹، ج ۵۹: ۳۱۱) مربی به این نکته هم اشاره می‌کند که درباره بهداشت غذا و تغذیه حضرت رضا (علیه السلام) در رساله ذهبیه خودشان به بیش از ۱۱۱ دستور درباره بایسته‌ها و نبایسته‌های خوردنی‌ها و انواع آن سفارش کرده است.

به این ترتیب دانش‌آموزان در طول سفر با الگو قرار دادن بیانات معنوی امام رضا (علیه السلام) در روش تغذیه خود دقت و با رعایت موازین بهداشتی به طور عملی تغذیه سالم را در سبک زندگی خود وارد می‌کنند.

• شرح برنامه در بعد آموزش روابط اجتماعی سالم

مربی در جریان سفر در موقعیت‌های مناسبی که پیش می‌آید به روابط اجتماعی سالم توجه دارد و دانش‌آموزان را با آشنا ساختن به آموزه‌های امام رضاع در خصوص روابط اجتماعی سالم در این امر آن‌ها را راهنمایی می‌کند؛ به این ترتیب مربی در طی سفری که با دانش‌آموزان خواهد داشت در موقعیت‌های مناسبی که تشخیص می‌دهد موارد لازم را با الگو قرار دادن امام رضا (علیه السلام) برای تاثیر بر رفتار دانش‌آموزان و حاکم شدن روابط سالم بین دانش‌آموزان به آن‌ها بازگو می‌کند. لذا مربی از قول امام (علیه السلام) نکاتی را در موقعیت‌های مختلف برای دانش‌آموزان متذکر می‌شود.

برای مثال مربی با درکی که از بیانات امام رضا (علیه السلام) دارد، به دانش‌آموزان می‌گوید: انسان خود سرنوشت خود را می‌سازد؛ امام رضا (علیه السلام) می‌فرمایند: بین خداوند و کسی

خویشاوندی وجود ندارد و انسان جز با عبادت خداوند به ولایت تو نمی‌رسد و در جایی دیگر امام رضا (علیه السلام) از قول پیامبر اکرم (صلی الله علیه و آله) می‌فرمایند به واسطه اعمال خود نزد من بیاید نه به خاطر خویشاوندی که با من دارید (ابن بابویه، ۱۳۹۲، ج ۲: ۵).

ممکن است مربی در موقعیتی که پیش می‌آید به اخلاق محوری که یکی از اصل‌های مهم روابط اجتماعی بپردازد و به بیان امام رضا در این باره استناد کند؛ آنجا که امام رضا (علیه السلام) می‌فرماید: در عبادت به زیادی نماز، روزه، حج و دیگر اعمال عبادی و زمزمه‌های شبانه انسان‌ها نگاه نکنید؛ بلکه به راستگویی و امانتداری آنان توجه کنید (همان). مربی در این سفر مولفه حق‌مداری و مسئولیت‌پذیری را برای دانش‌آموزان متذکر می‌شود و به بیان امام رضا (علیه السلام) توسل می‌جوید؛ آنجا که امام می‌فرماید کسی که رعایت حقوق برادران دینی نداشته باشد شیعه ما نیست (کلینی، ۱۳۹۲: ۳۴۵) همچنین مربی توجه دادن دانش‌آموزان به ارزش‌های اجتماعی را جزو برنامه خود می‌داند؛ امام رضا (علیه السلام) می‌فرماید: به خدا حسن ظن داشته باشید چرا که خداوند فرمود من به بنده مومن همان‌گونه نگاه می‌کنم که او به من نگاه می‌کند. اگر خوب نگاه کند خوب نگاهش می‌کنم و اگر بد نگاه کند بد نگاهش می‌کنم (فعالی، ۱۳۹۴: ۹۵)؛ مربی در حین مسافرت دانش‌آموزان را به شکر عملی (بخشش به دیگران) تشویق می‌کند؛ امام رضا (علیه السلام) می‌فرماید: اگر خداوند به کسی نعمتی بدهد و از آن نعمت به کسی بخشش کند خداوند نعمت او را زیاد می‌کند و افزایش نعمت دریغ ندارد (ابن بابویه، ۱۳۹۲، ج ۲: ۱۰۷) مربی در موقعیت‌های مناسب از جلوه‌های دیگر روابط اجتماعی سخن می‌گوید و دانش‌آموزان را به تلاش در آن زمینه‌ها تشویق می‌کند. مانند دعا کردن در حق همدیگر که مایع انس و الفت می‌شود. امام رضا (علیه السلام) می‌فرماید: مومنی نیست که برای برادران و خواهران مومن یا زنان و مردان مسلمان چه مرده و چه زنده آنان دعا کند مگر اینکه خداوند به ازای هر زن و مرد مومن برای هر دو تا دامنه قیامت حسن ثبت می‌کند (حر عاملی، ۱۳۶۸: ۴۲۴) در حدیث دیگر امام رضا (علیه السلام) می‌فرماید: هر کس در غیاب برادر مومن خویش برایش دعا کند از کناره‌های آسمان ندا می‌شود فلانی برای توست مانند آنچه برای برادرت درخواست کردیم و برای توست ۱۰۰ هزار برابر آن (مجلسی، ۱۳۸۹، ج ۵۹: ۳۸۶).

چنانکه ملاحظه می‌شود در جریان سفر مربی با این روش می‌تواند به اقتضای موقعیت‌های مناسبی که پیش می‌آید به روابط اجتماعی سالم دانش‌آموزان بپردازد و با آشنا ساختن آن‌ها به آموزه‌های امام رضاع در خصوص روابط اجتماعی سالم در این امر آن‌ها را راهنمایی کند و به این ترتیب مربی تاثیر این روش را بر رفتار دانش‌آموزان و حاکم شدن روابط سالم بین دانش‌آموزان شاهد باشد.

• شرح برنامه در بعد تقویت زندگی معنوی

مربی در جریان سفر اردویی به تشخیص خود، زمانی که دانش‌آموزان آماده می‌شوند تا در نماز جماعت شرکت کنند یا بعد از نماز به شاخص‌های اساسی برای ایجاد یک زندگی معنوی بر اساس بیانات حضرت رضا (علیه السلام) بیان اشاره می‌کند:

برای مثال مربی برای دانش‌آموزان از داشتن تقوا صحبت می‌کند و این گونه بیان می‌کند: امام رضا (علیه السلام) می‌فرمایند: گناهان کوچک راه‌هایی به سوی گناهان بزرگ است. هر کس از گناهان کوچک نترسد از گناهان بزرگ نخواهد ترسید (ابن بابویه، ۱۳۹۲، ج ۲: ۱۸۰) در حدیث دیگری امام رضا (علیه السلام) می‌فرمایند پیرهیز از نردبانی که بالا رفتن آن آسان و پایین آمدش دشوار است. نفس سرکش را به میل و خواهش خودرها مکن؛ زیرا نابودی اش دررها کردن است (فعالی، ۱۳۹۴: ۴۲)

مربی در موقعیتی دیگر در حین سفر که دانش‌آموزان برای عبادت آماده شده‌اند، می‌گوید: رعایت اخلاق از نظر امام رضا (علیه السلام) برای زندگی معنوی بسیار مهم است؛ امام رضا (علیه السلام) می‌فرمایند خلق نیکورا از دست ندهید چرا که اخلاق نیکو جایش در بهشت است و از خوی بد دوری کنید زیرا جایش دوزخ است (مجلسی، ۱۳۸۹، ج ۶۷: ۳۸۶). در جای دیگر امام رضا (علیه السلام) می‌فرمایند: کسی که تقوا داشته باشد دوستدار خداست و خداوند دوستداران خویش را خوار نمی‌سازد (فعالی، ۱۳۹۴: ۵۰).

در اینجا مربی برای دانش‌آموزان مصداق‌های تقوا را مورد توجه قرار می‌دهد و به آن‌ها

می‌گوید: از مصداق‌های تقوا می‌توان توجه به آیات و نشانه‌های الهی، حفظ حقوق دیگران، اعتدال و میانه‌روی در زندگی، بردباری، تواضع و فروتنی دانست. مربی در جایی دیگر به عامل معنوی ارتباط بنده با خدا اشاره می‌کند و قول امام رضا (علیه السلام) را بیان می‌کند که می‌فرمایند: همانا عبادت ۷۰ در هست که ۶۹ در آن در رضا و تسلیم در برابر خدا و رسول و اولی الامر است (مجلسی، ۱۳۸۹، ج ۲: ۲۱۲). از جلوه‌های بندگی می‌توان به ذکر خدا، نماز، دوری از گناه، عبادت، بخشش، نفع‌رسانی و خدمت به مردم، ارتباط با خویشان، آشتی دادن میان مسلمانان است.

در این برنامه سفر، مربی با علم به اینکه ممکن است در طول سفر برخی دانش‌آموزان از هم دلخور شوند و ناراحتی پیش بیاید برای ایجاد الفت و کمک دانش‌آموزان به همدیگر به فرمایش امام (علیه السلام) متوسل می‌شود و به دانش‌آموزان می‌گوید: امام رضا (علیه السلام) می‌فرمایند آشتی میان دو نفر برتر از یک سال نماز و روزه است (مجلسی، ۱۳۸۹، ج ۶۲: ۴۳). همچنین مربی با توسل به همین بیان زیبای امام رضا (علیه السلام) برای نفع‌رسانی دانش‌آموزان به همدیگر در طول سفر دانش‌آموزان را به انفاق قلبی، گذشت و مدارا، تغافل و چشم‌پوشی، عدم رشک، انفاق مالی، بخشش زبانی و اخلاص در عمل دعوت می‌کند.

بحث و نتیجه‌گیری

این مطالعه با هدف تدوین و ارائه ساختار فعالیت‌های فوق برنامه دانش‌آموزان مدارس با بهره‌گیری از سیره امام رضا (علیه السلام) انجام گرفت. در این پژوهش ضمن بررسی انواع فعالیت‌های فوق برنامه در مدارس و شناسایی آن‌ها، جایگاه آن‌ها در متن احادیث و روایات امام رضا (علیه السلام) بررسی شده و ارتباط آن‌ها را با جایگاه احادیث امام تعیین و سپس ساختار فعالیت‌های فوق برنامه را در برنامه‌های مختلف و عملکرد مربیان بر مبنای نظرات خبرگان دانشگاه و حوزه به عنوان منبع اثرپذیر و قابل اطمینان مشخص و در جدول‌های ترسیمی ابعاد، مولفه‌ها، سرفصل برنامه و روش اجرا تعیین شد تا متولیان و مجریان ضمن مراجعه به آن پشتوانه ارزشمندی برای فعالیت فوق برنامه خود در مدارس داشته باشند. در این

پژوهش سعی شد فعالیت فوق برنامه در مدارس با بهره‌گیری از متن احادیث و روایات و سیره امام رضا (علیه السلام) در قالب موارد مختلف برای متولیان و مجریان فوق برنامه مدارس ارائه شود. به طوری که با استفاده از احادیث رضوی و بازبینی نظرات خبرگان دانشگاه و حوزه، صحت و اعتبار اجرایی آن با اطمینان بیشتری در مدارس مورد توجه قرار گرفت و همچنین در نهایت سه نمونه عینی از فعالیت‌های موثر در ساختار فعالیت فوق برنامه ذکر گردید.

به طور کلی به دلیل آنکه برای یافته‌های این مطالعه پیشینه مرتبط کمی وجود دارد، شاید بتوان گفت که این یافته‌ها در نوع خود نوین و اطلاعات مفیدی را برای پژوهش‌های بعدی معرفی کرده است. با وجود این، مطالعاتی نیز وجود دارد که در آن‌ها نسبت به بهره‌مندی از زندگی و سیره تربیتی ائمه معصوم و از جمله اندیشه‌های تربیتی امام رضا (علیه السلام) از نگاه‌های متنوعی توجه شده است.

طبق یافته‌های تحقیق حاضر در بخش روش اجرا برای سرفصل‌های فوق برنامه مدارس به بحث گروهی، مناظره و بحث علمی و برگزاری اردو توجه شده است که از این لحاظ با مطالعه دهقان سرخ‌آبادی و کرامتی (۱۳۹۶)، که به بررسی روش‌های آموزشی در سیره رضوی پرداخته بودند، همخوانی دارد. به این دلیل که در بخشی از یافته‌های پژوهش آن‌ها به پنج روش تدریس شامل: آموزش انفرادی، بحث گروهی، پرسش و پاسخ، مناظره و عبرت‌آموزی بر اساس سیره رضوی پرداخته شده است.

یکی دیگر از یافته‌های این مطالعه، توجه به رشد ابعاد وجودی انسان از منظر سیره تربیتی امام رضا (علیه السلام) اعم از فردی و اجتماعی است که در قالب فعالیت‌های فوق برنامه توجه شده است. این یافته با مطالعه میرزامحمدی و همکاران (۱۳۹۶) و نیز پژوهش قمقانی و همکاران (۱۳۹۴) همخوانی دارد، چرا که آن‌ها نیز با بررسی و بازشناسی آموزه‌های تربیتی امام رضا (علیه السلام) چنین نتیجه گرفته‌اند که هدف تربیت از نظر امام رضا (علیه السلام) و نیز سیره پیامبر اسلام رشد تمام ابعاد وجودی انسان است و توجه به تمامی ابعاد درونی و محیطی فرد اعم از جامعه و خانواده و فرزندان را شامل می‌شود. در همین زمینه، یافته دیگر تحقیق حاضر پرداختن به ابعاد زندگی اجتماعی در سرفصل‌های فوق برنامه مدارس

است. از جمله در پژوهش حاضر به ابعاد تربیت مسئولیت‌پذیری، صداقت، وفای به عهد و ... پرداخته شد که با پژوهش مسعودیان و بهشتی (۱۳۹۱) که به بررسی اهداف و اصول و روش‌های تربیت سیاسی بر مبنای نهج البلاغه پرداخته است، تا حدودی همخوان است. همچنین در پژوهش محمدی پویا و همکاران (۱۳۹۴) نیز که به بررسی محتوای نهج البلاغه در زمینه آموزش و پرورش پرداختند و مولفه‌های مختلف اعتقادی و عبادی، اجتماعی و سیاسی، تربیت زیستی و ظاهری، زیبایی‌شناختی و هنری، اقتصادی و حرفه‌ای و علمی و فناوری را بخش‌بندی نمودند، یافته‌های این مطالعه نیز با توجه به همخوانی یافته‌ها به شکلی دیگر این موارد را در سرفصل‌های فوق برنامه مدارس پیشنهاد داده است.

همچنین از یافته‌های این تحقیق استخراج مولفه‌های اخلاقی زندگی امام رضا (علیه السلام) بود که به جنبه‌های مختلف از جمله تربیت فرزند، مدیریت خانواده، رفتار مناسب با دیگران و ... که در سرفصل‌های فعالیت‌های فوق برنامه مدارس به آن‌ها توجه شده است و از این نظر با پژوهش رضوی دوست و همکاران (۱۳۹۴) همخوانی دارد؛ چرا که آن‌ها نیز در مطالعه خود به بررسی بایسته‌های اخلاقی زندگی خانوادگی از منظر امام رضا (علیه السلام) شامل تربیت فرزندان، تامین معیشت خانواده، نقش مدیریتی در خانواده، رفتار مناسب نسبت به مهمانان و ... پرداختند. در بخشی دیگر از یافته‌های تحقیق حاضر به تربیت اخلاقی و ویژگی‌های اخلاقی همچون محبت و احسان و پیامدهای اخلاق پسندیده اشاره شده است؛ به نحوی که طبق نظر متخصصان این موارد جایگاه ویژه‌ای در سرفصل‌های فعالیت‌های فوق برنامه دارد. این یافته‌ها با پژوهش صمدی و همکاران (۱۳۹۱) با عنوان بررسی روش‌های تربیت اخلاقی در سیره پیامبر (صلی الله علیه و آله) و اهل بیت (علیهم السلام) و پژوهش نجفی و همکاران (۱۳۹۳) که به بررسی روش‌های تربیت اخلاقی در سیره رضوی پرداخته‌اند، همخوانی زیادی دارد؛ چرا که نجفی و همکاران (۱۳۹۳) در پژوهش خود روش‌هایی را مطرح کرده‌اند که با یافته‌های تحقیق حاضر همسو است.

همچنین در پژوهش نیرو (۱۳۹۵) که با هدف بررسی پدیدارشناختی دانش‌آموزان زائر حرم مطهر حضرت امام رضا (علیه السلام) انجام یافته است، می‌توان طبق یافته‌های آن، همسویی قابل ملاحظه‌ای با پژوهش حاضر مشاهده کرد طبق یافته‌های پژوهش مذکور فوق برنامه

سفر زیارتی منجر به تغییراتی در سه زمینه رفتاری فردی و جمعی، معنوی، روحی-روانی می‌شود.

همان‌گونه که در مطالعات فوق اشاره شد، در هرکدام به شکلی به شیوه‌های تربیتی اسلامی و به طور خاص در سیره تربیتی ائمه (علیهم‌السلام) و پیامبر (صلی‌الله‌علیه‌وآله‌وسلم) اشاره شده است که به شکلی دیگر در مطالعه حاضر نیز بدان پرداخته شده است؛ بنابراین در مقابله یافته‌های پژوهش حاضر با برخی مطالعات اشاره شد، همخوانی و همسویی یافته‌ها با مطالعات مذکور می‌تواند پشتوانه علمی برای اعتبار یافته‌های پژوهش حاضر باشد و از این نظر توجه و عنایت برنامه‌ریزان و مسئولان آموزش و پرورش را برای بهره‌برداری از پیشنهاد ارائه شده در ساختار فعالیت‌های فوق برنامه مدارس، فراهم کند. در واقع از طریق یافته‌های این پژوهش در خصوص تلفیق مضامین روش تربیتی رضوی با ویژگی‌های فعالیت‌های فوق برنامه مدارس و نحوه استفاده از آن در بخشی از اجرای فعالیت‌های فوق برنامه مدارس با استفاده از نظرات متخصصان بررسی‌های لازم صورت گرفت به نحوی که امکان استفاده از مضامین روش تربیتی امام رضا (علیه‌السلام) را برای فعالیت‌های فوق برنامه مدارس، در فرایند تربیت دانش‌آموزان میسر سازد. به این ترتیب ساختاری برای فعالیت‌های فوق برنامه مدارس با نظر استادان و خبرگان تهیه شد که ابعاد تربیتی بر مبنای سیره رضوی در آن لحاظ شده و از هر بعد تربیتی، مضامین و ویژگی‌های روش تربیتی امام رضا (علیه‌السلام) که از سرمایه معنوی و الهی برخوردار است در جهت تربیت دانش‌آموزان بهره گرفته شود.

در اینجا به کمک یافته‌های این پژوهش در خصوص تلفیق مضامین روش تربیتی رضوی با ویژگی‌های فعالیت‌های فوق برنامه مدارس، پیشنهاد می‌شود در بخشی از اجرای فعالیت‌های فوق برنامه مدارس امکان استفاده از مضامین روش تربیتی امام رضا (علیه‌السلام) در فرایند تربیت دانش‌آموزان در چارچوب فعالیت‌های فوق برنامه، اقدامات لازم صورت گیرد.

از جمله محدودیت‌های این پژوهش استفاده از منابع گذشته و کمتر مرتبط بود و علاوه بر این از دیگر محدودیت‌های این پژوهش جلب همکاری استادان و خبرگان برای مصاحبه و تکمیل پرسش‌نامه بود و تعدادی از استادانی که به دلایل مختلف تمایل به همکاری

نداشتند از گروه نمونه حذف شدند. شاید از این حیث یافته‌های این مطالعه در نوع خود نوین بوده و اطلاعات مفیدی را برای پژوهش‌های بعدی معرفی کرده است. لذا به پژوهشگران پیشنهاد می‌شود که موضوعات زیر برای پژوهش ادامه پیدا کند:

اعتبارسنجی ساختار فعالیت‌های فوق برنامه شناسایی شده در ابعاد اهداف، محتوا و روش‌های مشخص؛ همچنین بررسی و تدوین الزامات اجرایی فعالیت‌های فوق برنامه مدارس مبتنی بر سیره رضوی.

منابع و مأخذ

- ابن بابویه، محمد بن علی. (۱۳۶۲). الخصال. تحقیق علی اکبر غفاری. قم: جامعه مدرسین حوزه علمیه قم.
- _____ (۱۳۹۲). عیون اخبار الرضا (علیه السلام). ترجمه و شرح آقا نجفی اصفهانی. قم: نبوغ.
- _____ (۱۳۷۷). معانی الاخبار. ترجمه عبدالعلی محمدی شاهرودی. تهران: دارالکتب الاسلامیه.
- ابن شعبه حرانی، ابو محمد. (۱۳۹۳). تحف العقول. ترجمه صادق حسن زاده. قم: آل علی (علیهم السلام).
- ابن قولویه، جعفر بن محمد. (۱۳۷۷). کامل الزیارات. ترجمه محمدجواد ذهنی تهرانی. تهران: پیام حق.
- احمدی، حسین؛ شکوهی، مرتضی؛ بنی اسدی، حسین؛ جعفری، پروین؛ منصور کیایی، نادر. (۱۳۸۳). فعالیت‌های فوق برنامه، مبانی نظری و شیوه‌های ارزشیابی. تهران: موسسه فرهنگی منادی تربیت.
- برقی، احمد بن محمد. (۱۳۷۴). المحاسن. تحقیق مهدی الرجائی. قم: المجمع العالمی لاهل البيت (علیهم السلام).
- تاجور، آذر؛ پورطهماسبی، الهام. (۱۳۹۴). «اهداف و روش‌های تعلیم و تربیت در سیره امام رضا (علیه السلام)». همایش علمی-پژوهشی تعلیم و تربیت در فرهنگ رضوی. از مجموعه برنامه‌های سیزدهمین جشنواره بین المللی امام رضا (علیه السلام). دانشگاه فرهنگیان خراسان رضوی (پدیدش شهید بهشتی مشهد).
- حجتی، سید محمد باقر. (۱۳۶۶). مسائل تربیتی اسلام. تهران: انتشارات دفتر نشر فرهنگ اسلامی.
- حر عاملی، محمد بن حسن. (۱۳۸۶). وسائل الشیعه الی تحصیل مسائل الشریعه. مصحح عبدالرحیم ربانی شیرازی. تهران: اسلامیه.
- حکیمی، محمد رضا. (۱۳۸۰). الحیاه. ترجمه احمد آرام. ج اول. چاپ چهارم. تهران: دفتر نشر فرهنگ اسلامی.
- دهقان سرخ آبادی، سیده محدثه؛ کرامتی، انسی. (۱۳۹۶). «روش‌های آموزشی در سیره رضوی و دلالت‌های آن برای تربیت عقلانی در دانشگاه فرهنگیان». فرهنگ رضوی. ۵ (۱۷). صص: ۳۵-۵۸.
- رضوی دوست، غلامرضا؛ موسوی، سید محمد حسین؛ حسومی، ولی اله؛ شایانفر، جواد. (۱۳۹۴). «بایستگی‌های اخلاقی زیست‌خانوادگی از منظر امام رضا (علیه السلام)». نشریه/اخلاق زیستی. دوره ۵. شماره ۱۵. صص: ۶۱-۷۰.
- شرفی، محمدرضا. (۱۳۸۸). مهارت‌های زندگی در سیره رضوی. چاپ پنجم. مشهد: انتشارات آستان قدس رضوی.
- شورای عالی انقلاب فرهنگی. (۱۳۹۰). سند تحول بنیادین آموزش و پرورش. تهران: دبیرخانه شورای عالی انقلاب فرهنگی.
- صدرالدین شیرازی، محمد بن ابراهیم. (۱۳۹۴). الحججه. تهران: برگ سبز.
- صمدی، معصومه؛ دوابی، مهدی؛ اقبالیان، طاهره. (۱۳۹۱). «مبانی، اصول و روش‌های تربیت اخلاقی در سیره پیامبر (صلی الله علیه و آله) و اهل بیت (علیهم السلام)». مجله پژوهش در مسائل تعلیم و تربیت اسلامی. سال بیستم. دوره جدید. شماره ۱۶. صص: ۳۷-۶۴.
- طبرسی، حسن بن فضل. (۱۳۷۰). مکارم الاخلاق. قم: انتشارات شریف الرضی.
- طوسی، محمد بن حسن. (۱۳۶۴). تهذیب الأحکام. تهران: دارالکتب الاسلامیه.
- عطاردی قوجانی، عزیزاله. (۱۳۹۱). مسند الامام الرضا (علیه السلام). ج ۱ و ۲. تهران: عطارد.
- غلامزاده، مهین؛ جاری، علی. (۱۳۹۶). «بررسی تاثیر فعالیت‌های فوق برنامه بر ایجاد مهارت‌های شهروندی دانش‌آموزان مدارس خاص شهر میناب». مجموعه مقالات همایش ملی آموزش ابتدایی. تهران: وزارت آموزش و پرورش. صص: ۵۱۳-۵۳۵.
- غلامعلی، مهدی. (۱۳۹۵). امام رضا (علیه السلام) و زندگی. مشهد: انتشارات آستان قدس رضوی (به نشر).

- فرید، مرتضی. (۱۳۸۶). الحدیث: روایات تربیتی از مکتب اهل بیت (علیهم‌السلام). تهران: دفتر نشر فرهنگ اسلامی.
- فعالی، محمد تقی. (۱۳۹۴). سبک زندگی رضوی. مشهد: بنیاد بین‌المللی فرهنگی هنری امام رضا (علیه‌السلام).
- _____ (۱۳۹۶). سفر یا خورشید، زندگی به سبک/امام رضا (علیه‌السلام). مشهد: انتشارات احیای امر ولایت.
- فقه‌الرضا. (۱۴۰۶ ق.). المنسوب الی الامام الرضا (علیه‌السلام). قم: مؤتمر العالمی للامام الرضا (علیه‌السلام).
- قطب راوندی، سعیدین هبه الله. (۱۳۶۸). الخرائج و الجرائح. قم: موسسه الامام المهدي (علیه‌السلام).
- قمقماقی، مریم؛ میدانی، محمد؛ رشوند آوه، اشرف. (۱۳۹۴). «ویژگی‌های الگوی تربیتی در سیره رضوی». ارائه شده در اولین کنفرانس بین‌المللی علوم انسانی با رویکرد بومی-اسلامی و با تأکید بر پژوهش‌های نوین.
- قمی، عباس. (۱۳۹۰). منتهی‌الآمال. ویراسته کاظم عابدینی مطلق. تهران: مبین اندیشه.
- کلینی، محمد بن یعقوب. (۱۳۹۲). اصول کافی. ترجمه محمدباقر کمره‌ای. ناشر: اسوه.
- _____ (۱۳۹۵). فروع کافی. ترجمه محمد حسین رحیمیان. ج ۶. ناشر: قدس.
- مجلسی، محمدباقر. (۱۳۸۹). بحارالانوار. ج ۲، ۷، ۴۴، ۵۹، ۶۲، ۶۷، ۷۸. تهران: دارالکتب الاسلامیه.
- محدثی، جواد. (۱۳۹۶). حکمت‌های رضوی. مشهد: انتشارات آستان قدس رضوی (به نشر).
- محمدی پویا، فرامرز؛ صالحی، اکبر؛ موموند، فاطمه. (۱۳۹۴). «تحلیل محتوای نهج‌البلاغه بر اساس ساحت‌های شش‌گانه تربیتی سند تحول بنیادین آموزش و پرورش». پژوهشنامه نهج‌البلاغه. ۳ (۱۰): صص: ۶۳-۸۱.
- محمدی ری‌شهری، محمد. (۱۳۹۵). میزان الحکمه. قم: دارالحدیث.
- مسعودیان، پریسا؛ بهشتی، سعید. (۱۳۹۱). «بررسی اهداف و اصول و روش‌های تربیت سیاسی بر مبنای نهج‌البلاغه». پژوهش در مسائل تعلیم و تربیت اسلامی. ۲۰ (۱۷): صص: ۷-۲۵.
- مفید، محمد بن محمد. (۱۳۷۹). الاختصاص. تحقیق علی اکبر غفاری. قم: جامعه مدرسین حوزه علمیه قم.
- _____ (۱۳۷۲). الارشاد فی معرفة حجج الله علی العباد. محقق / مصحح: مؤسسة آل البيت (علیهم‌السلام). قم: کنگره بزرگداشت شیخ مفید.
- میرزاحمدی، محمدحسن؛ جهانی جوانمردی، فاطمه؛ نوروزی، محمد. (۱۳۹۶). «بازشناسی آموزه‌های تربیتی امام رضا (علیه‌السلام) و کاربست آن‌ها در عصر حاضر». فرهنگ رضوی. ۵ (۲۰): صص: ۶۹-۱۰۴.
- نادری، امیر؛ حاجی حسین نژاد، غلامحسین؛ تاجیک اسمعیلی، عزیزالله؛ زین‌آبادی، حسن رضا. (۱۳۹۱). «ویژگی‌های اهداف فعالیت‌های فوق برنامه دانش‌آموزان دبیرستانی با رویکرد پیشگیری از آسیب‌های اجتماعی». فصلنامه روان‌شناسی تربیتی. ۸ (۲۴): صص: ۷۲-۱۰۱.
- نجفی، محمد؛ قربانی، منصوره؛ نصرتی هشی، کمال؛ شاهی، محمد. (۱۳۹۳). «روش‌های تربیت اخلاقی در سیره رضوی (علیه‌السلام)». مجله پژوهش‌های اخلاقی. سال پنجم. شماره یک. صص: ۱۱۳-۱۲۷.
- نوری، حسین بن محمدتقی. (۱۳۷۳). مستدرک الوسائل. قم: موسسه آل البيت (علیهم‌السلام).
- نیرو، محمد. (۱۳۹۵). «تجربه دانش‌آموزان زائر دبیرستانی از زیارت حرم مطهر امام رضا (علیه‌السلام): مطالعه‌ای پدیدارشناسی». فصلنامه علمی پژوهشی مسائل کاربردی تعلیم و تربیت اسلامی. ۱ (۲): صص: ۱۲۸-۱۴۶.
- Braun, V. & Clarke, V. (2006). Using Thematic Analysis in Psychology. *Qualitative Research in Psychology*, 101-77, (2)3.